

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXVII (2/2022)

nadesłany: 6.03.2022 r. – przyjęty: 15.07.2022 r.

Bożena MATYJAS*

Dziecko i dzieciństwo we współczesnym dyskursie pedagogiki społecznej

The child and childhood in the contemporary discourse of social pedagogy

Abstrakt

Wprowadzenie. Artykuł zawiera teoretyczne rozważania dotyczące dziecka i dzieciństwa w pedagogice społecznej. Przedstawiono różne ujęcia i koncepcje dzieciństwa, uwzględniające szeroki kontekst nauk społecznych (filozofia, psychologia, historia, socjologia).

Cel. Celem analiz było przedstawienie współczesnego podejścia do badań nad dzieckiem i jego dzieciństwem. Dziecko stawiane jest w nich w centrum zainteresowań. Traktuje się je podmiotowo, integralnie, jako *humanum*, i taki punkt widzenia starano się tutaj zaprezentować. Szczegółowe cele to przedstawienie różnych obrazów dzieciństwa, które wyłaniają się z badań pedagogów społecznych, oraz podkreślenie znaczenia diagnozy w tworzeniu konkretnego obrazu dzieciństwa (opis warunków życia dziecka w rodzinie, szkole, środowisku lokalnym).

Materiały i metody. Artykuł napisano głównie na podstawie literatury pedagogicznej: monografii o dzieciństwie, artykułów naukowych, rozdziałów w opracowaniach pod redakcją, raportów. Przegląd literatury oparto o analizę treściową.

Wyniki. Dzieciństwo to bardzo ważny etap w biografii człowieka, fundament dalszych okresów jego życia. Z tego powodu jest ono przedmiotem badań pedagogicznych, zwłaszcza pedagogiki społecznej, której jednym z zadań jest opis środowiskowych warunkowań szeroko rozumianych procesów wychowawczych, socjalizacyjnych i eduka-

* e-mail: bozena.matyjas@ujk.edu.pl

Zakład Pedagogiki Społecznej, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Krakowska 11, 25-029 Kielce, Polska

Department of Social Pedagogy, Jan Kochanowski University in Kielce, Krakowska 11, 25-029 Kielce, Poland

ORCID: 0000-0002-8266-7516

cyjnych pod względem ich prawidłowego bądź nieprawidłowego przebiegu. Badania nad dzieciństwem prowadzi się na podstawie różnych paradygmatów teoretycznych i metodologicznych. Najczęściej są to badania tematyczne. Na gruncie pedagogiki społecznej mają one charakter przedmiotowy, podmiotowy, przedmiotowo-podmiotowy, ilościowy i jakościowy lub łączący te orientacje (badania mieszane, triangulacja badań). Można je określić jako tradycyjne i współczesne. Szczególną uwagę zwraca się obecnie na dziecko jako na podmiot rozwoju i wychowania – zakorzeniony w historii i kulturze danego środowiska, zwłaszcza rodzinnego. Podejście do dziecka wiąże się także z poszanowaniem jego godności, praw, aktywnego udziału (partycypacji) we własnym rozwoju oraz w życiu społecznym.

Słowa kluczowe: dziecko, dzieciństwo, pedagogika społeczna.

Abstract

Introduction. The article discusses theoretical considerations of the child and childhood in social pedagogy. It also presents various approaches and concepts of childhood in a broad context of social sciences and humanities (philosophy, psychology, history, and sociology).

Aim. The analyses aimed to present the contemporary approach to the research on the child and childhood. Contemporary research on childhood places the child at the “centre” of interest. The child is treated here subjectively and integrally as a “humanum”. Such a point of view has been presented here. The specific objectives involve presenting various images of childhood that emerge from the research of social pedagogues and emphasising the importance of diagnosis in creating a particular image of childhood (a description of the child’s living conditions in the family, at school, in the local community).

Materials and methods. The article is mainly based on pedagogical literature such as monographs on childhood, scientific articles, chapters in edited studies, and reports. The literature review is based upon a content analysis.

Results. Childhood is a very important stage in human biography. It lays the foundations for further stages of life. Therefore, the childhood becomes a subject for pedagogical research, especially social pedagogy that describes, among other things, environmental conditions of widely understood upbringing, socialisation, and educational processes in terms of their correct or incorrect course. Research on childhood is carried out according to various theoretical and methodological paradigms as well as according to different criteria. Most often it is thematic research. Research on childhood grounded in social pedagogy is an object- and subject-oriented, objective-subjective, qualitative and quantitative, or it combines both orientations (mixed research, triangulation of research). These can be defined as traditional and contemporary research on childhood. Particular attention is paid today to the child as a subject of development and upbringing rooted in history, and in the local culture, especially in the family. The approach to the child is also related to respect for his/her dignity, rights, and participation in their own development as well as in social life.

Keywords: child, childhood, social pedagogy.

Wprowadzenie

Problematyką dziecka i dzieciństwa zajmowano się w literaturze zachodniej, w naukach społecznych i humanistycznych, już od końca lat 60. XX wieku. Natomiast w Polsce – od co najmniej czterech ostatnich dekad, szczególnie jednak od lat 80. ubiegłego wieku, kiedy to nastąpiło ponowne „odkrycie” dziecka i jego dzieciństwa. Mały człowiek stał się wówczas przedmiotem interdyscyplinarnego poznania naukowego. Dziecko zaczęto traktować jako *humanum*, wartościową osobę, której przypisane są godność, wolność, prawa, podmiotowość (Izdebska, 2016). Dostrzeżono w nim duży potencjał do wzrastania i rozwoju, a co istotne – także jego własny, twórczy udział w tych procesach. Zaczęto podkreślać, zwłaszcza w pedagogice społecznej, że dziecko i jego dzieciństwo są głęboko osadzone w realiach życia społecznego, w jego codzienności, w różnych jej odmianach (Matyjas, 2003). Za ważne uznano więc badania nad integracją różnych czynników środowiskowych wpływających na dzieci: rodziny, szkoły, środowiska lokalnego, mass mediów. Badania tego typu pozwalają na całościowe spojrzenie, zwłaszcza w kontekście różnego typu uwarunkowań procesu wychowawczego. Istotne jest tutaj ustalenie stanu i poziomu zagrożeń dla rozwoju dziecka, poznanie źródeł nieprawidłowej sytuacji oraz podjęcie wielorakich działań naprawczych (profilaktycznych, edukacyjnych, kompensacyjnych, socjalnych i innych). Pedagog społeczny koncentruje swoje badania nie tylko na opisie i analizie zróżnicowanych warunków życia i rozwoju dziecka, lecz także na przedstawieniu zagrożeń, które mogą ten proces zaburzyć (Segiet, 2019, s. 39).

Wyjaśnienie pojęcia *dziecko* pozwala na zdefiniowanie dzieciństwa. W pedagogice społecznej (a także w ogóle w pedagogice, w psychologii i socjologii) za dziecko uznaje się osobę do 18. roku życia (*Konwencja o Prawach Dziecka*). Okres ten nie jest jednolity, podlega periodyzacji – będzie o tym mowa w dalszej części rozważań.

Współczesne badania nad dzieciństwem traktują małego człowieka holistycznie oraz podmiotowo. Należy dodać, że na przestrzeni wieków dziecko definiowano na różne sposoby: na początku była to kategoria biologiczna związana z wiekiem i z czasem wzrastania. Następnie zauważono wpływ działań kultury i społeczeństwa (Smołńska-Theiss, 2003). W pedagogice społecznej szeroko opisuje się kategorię dziecka w kontekście uwarunkowań historycznych, kulturowych i społecznych, a dzieciństwo określa się jako konstrukt społeczno-kulturowy. Jest ono kształtowane nie tylko w skali mikro – przez zjawiska społeczne, kulturowe i pedagogiczne, lecz także w skali makro – przez globalne zmiany dotyczące różnych sfer życia społecznego i indywidualnego.

Zainteresowanie pedagogiki dzieckiem i jego dzieciństwem wynika z faktu, że ten okres rzutuje na kolejne etapy rozwojowe. Jest to zatem czas decydujący o jakości i wartości życia człowieka dojrzałego. A zatem przygotowanie dziecka do dorosłości – rozumianej wieloaspektowo – jest dla pedagogiki kluczowe.

Teoretyczne ujęcia kategorii dzieciństwa

Koncepcje dzieciństwa w zachodniej i polskiej literaturze naukowej zmieniały się na przestrzeni wieków. Postrzeganie problematyki dziecka i jego dziejów modyfikowało się w różnych okresach historycznych. Rozpoznawanie dzieciństwa, jak dowodzi Barbara Smolińska-Theiss, „stanowi zmienną historycznie i kulturowo kategorię społeczną. [...] Czas i przestrzeń uznane zostały za niezbywalny kontekst, bez którego nie jest możliwe rozpoznanie dzieciństwa” (1993, s. 23).

Kategorię dzieciństwa rozpatruje się w literaturze przedmiotu w różnych perspektywach. Na przykład Katarzyna Segiet (2011) wyróżniła następujące: antropologiczno-filozoficzną, historyczną, psychologiczno-rozwojową, socjologiczną oraz pedagogiczną. Ich krótka charakterystyka pozwoli na współczesne, całościowe spojrzenie na omawianą problematykę.

Antropologiczno-filozoficzna perspektywa dzieciństwa według tej autorki ściśle wiąże się z filozofią chrześcijańską, w tym z personalizmem chrześcijańskim, który tworzy swoją koncepcję człowieka, świata, życia i podstawowych wartości. Z tego względu ten pogląd ukazuje dziecko jako osobę stanowiącą nieocenioną wartość, ujmowaną podmiotowo i integralnie na każdym etapie swojego rozwoju.

Personalizm (chrześcijański) traktuje dzieciństwo jako okres w życiu człowieka, w którym należy stworzyć mu warunki do wszechstronnego i spójnego rozwoju. Całościowe podejście do dziecka obejmuje aspekt wewnętrzny (osobowość dziecka, jego potrzeby, zainteresowania, motywy), jak i zewnętrzny. Podkreśla się ponadto, że poszanowanie integralności dziecka w procesie wychowania pozwala mu stawać się człowiekiem – spójną i kompletną całością (Matyjas, 2021).

Maria Szczepska-Pustkowska (2012) traktuje filozofię dzieciństwa jako prolegomenę do każdej następnej filozofii dziecka. Dla personalizmu, jako jednego z kierunków filozoficznych, pojęcie osoby ludzkiej jest kluczowe dla zrozumienia dzieciństwa. Ta definicja odpowiada bowiem na pytania: kim jest człowiek, kim jest dziecko, jak należy je wychowywać, komu przypisuje się w tym procesie nadrzędną rolę (Matyjas, 2021).

Dla pedagogiki założenia filozofii, w tym personalizmu chrześcijańskiego, są bardzo ważne, ponieważ tworzą wizję człowieka, która w znaczący sposób wpływa na sposoby myślenia o dziecku, jego różnorodnych możliwościach i kompetencjach, jego edukacji, prawach, miejscu, które mu się przyznaje w świecie zdominowanym przez dorosłych (Szczepska-Pustkowska, 2012). Na tej podstawie konstruuje się różne koncepcje dzieciństwa.

Dzieciństwo rozpatrywane w perspektywie historycznej należy wiązać z dokonującym się rozwojem cywilizacyjnym (politycznym i kulturowym) społeczeństw. Tę perspektywę należy odnosić do wyobrażeń o tym, jakie powinny być dzieci i jakie

znaczenie miały one dla dorosłych w różnych epokach. Ważna jest tutaj odpowiedź na pytanie, jak te idee ulegały zmianie do czasów współczesnych. Wspomniana wyżej K. Segiet rozpatruje ten problem w odniesieniu do procesu upodmiotowienia dziecka (2011).

Historyczna perspektywa ukazuje dziecko w kontekście zmieniających się wartości kulturowych i religijnych. Z analizy literatury historyków pedagogiki wynika, że przez wieki nie znaczyło ono nic w hierarchii społecznej. Było podporządkowane rodzicom i żyło obok nich, pozbawione opieki i wykorzystywane do pracy (Matyjas, 2008). W starożytności i średniowieczu dzieci na ogół traktowano jak miniatury dorosłych (dzieciństwa nie uważano za autonomiczny okres w życiu człowieka). Przez większą część dnia dzieci pracowały, naśladowały czynności wykonywane przez dorosłych. Dzieciństwo nie było w tamtych czasach uznawane za odrębny etap życia. Tak stało się dopiero w XIX wieku (Matyjas, 2008).

W dalszych rozważaniach dotyczących historycznej perspektywy dzieciństwa należy stwierdzić, że „stosunek do dziecka był inny w starożytności egipskiej (podejście spartańskie i ateńskie) i pozaeuropejskiej (azjatyckie np. w państwie Ur), inny w średniowieczu (restrykcyjny charakter stosunku do dziecka), odrodzeniu i oświeceniu (silne nurty humanistyczne), inny w kolejnych epokach i współcześnie” (tamże, s. 22). Prawdopodobnym momentem, kiedy zaczęto interesować się dzieciństwem i podejmować naukową refleksję nad nim, była połowa XVII wieku (Matyjas, 2008). Współcześnie badania nad historyczną perspektywą dzieciństwa prowadzi się w rozmaitych kierunkach (Janik, 2021).

Z kolei psychologiczno-rozwojowa perspektywa dzieciństwa uwzględnia rozwojowe aspekty dziecka i dzieciństwa oraz podkreśla znaczenie biografii dla kolejnych etapów życia człowieka. Takie podejście wynika z coraz większego zainteresowania psychologią dziecka, etapami jego rozwoju i ich specyfiką. Według K. Segiet kategoria dzieciństwa w ujęciu psychologicznym jest etapem rozwoju, w którym dziecko osiąga podstawowe kompetencje z punktu widzenia zaspokajania potrzeb osobistych i społecznych związanych ze znalezieniem swojego miejsca w „niszach społecznych” (2011, s. 86).

Bogusław Śliwerski (2007, s. 24) dowodzi, że „kategorie dziecka i dzieciństwa wpisują się w okresy rozwojowe człowieka, potwierdzając w ten sposób ich bezpośredni związek z psychologią rozwojową”. Należy dodać za Anną Brzezińską, że psychologa interesuje albo poziom (zakres) rozwoju jakiejś właściwości dziecka, wybrany aspekt jego funkcjonowania, albo całość tego funkcjonowania ze wszystkimi uwarunkowaniami podmiotowymi i sytuacyjnymi (2000, s. 24). Można do nich zaliczyć:

- zadatki biologiczne: predyspozycje, wyposażenie genetyczne, cechy wrodzone;
- środowisko fizyczne (materialne), społeczne (obcowanie z ludźmi i przedmiotami), organizacja przestrzenna i czasowa środowiska, stymulacja zewnętrzna, zewnętrzne wpływy niezamierzone;

- wychowanie: wpływy intencjonalne, socjalizacja, kształcenie, nauczanie, modelowanie;
- aktywność podmiotu: własna, spontaniczna, wewnętrznie zmotywowana działalność (Brzezińska, 2000).

Psychologia rozwojowa wskazuje na ważność okresu dzieciństwa dla dalszych etapów życia. Zauważa także dynamikę tego procesu. Dla pedagogiki jako nauki o rozwoju i wychowaniu dziecka/człowieka istotne jest wyróżnienie poszczególnych etapów rozwojowych, ponieważ każdemu z nich przypisuje ona konkretne zadanie wychowawcze.

Kolejna perspektywa ujmowania dzieciństwa – socjologiczna – traktuje je jako konstrukt społeczno-kulturowy. Dziecko w procesie socjalizacji jest przygotowywane do aktywnego życia w społeczeństwie poprzez uczenie się ról i kształtowanie kompetencji (Matyjas, 2017). Wskazuje się tutaj na różne instytucje oddziałujące na dziecko (rodzina, szkoła, środowisko lokalne, mass media) oraz na jego własną aktywność w formowaniu siebie i swojego życia (Matyjas, 2020). Dziecko w tym ujęciu tworzą dziecięce przeżycia i doświadczenia związane z grupą rówieśniczą, szkołą czy instytucjami społecznymi, a socjalizacja ma prowadzić do uzyskania społecznej dojrzałości.

Dzieciństwo we współczesnym dyskursie pedagogicznym rozpatruje się zarówno w perspektywie filozoficznej, historycznej, psychologicznej, jak i socjologicznej. Ujmuje się je holistycznie, a badania nad nim są obszerne i wielowątkowe. Pedagogika współczesna traktuje dziecko jako wartość – nie tylko dla rodziców, lecz także dla całego społeczeństwa. Widoczna jest tutaj orientacja humanistyczna „na dziecko” i „ku dziecku”. Przyjmuje się w niej, że małego człowieka należy traktować jako podmiot własnego rozwoju, wskazuje się także na jego autonomię, która zakłada szacunek dla jego wolności i przysługujących mu praw. Jednocześnie mówi się o dziecięcej partycypacji włączającej go w struktury społeczne (Smolińska-Theiss, 1993).

Badania nad dzieciństwem w pedagogice społecznej wiążą się z określonymi kontekstami społecznymi i kulturowymi – obejmują one środowisko życia dziecka, warunki, w których żyje (czy zaspokajają one jego potrzeby rozwojowe), a także możliwości poprawy okoliczności niekorzystnych dla życia i rozwoju (nierówności oświatowe, kulturalne, opiekuńcze, wychowawcze i socjalne). Służą temu m.in. profilaktyka, interwencja i kompensacja, na co zwracała uwagę Helena Radlińska – twórczyni pedagogiki społecznej w Polsce (Theiss, 1984). Pedagog społeczny wskazuje na działania naprawcze (kompensacyjne, wychowawcze, reedukacyjno-socjalne), które powinny zmienić, jeśli zachodzi taka potrzeba, środowisko życia dziecka na lepsze, sprzyjające jego prawidłowemu rozwojowi, wychowaniu i edukacji.

Pedagogika społeczna podkreśla wartość dzieciństwa jako ważnego etapu w życiu człowieka i wskazuje, jak istotne jest wspieranie dziecka w holistycznym i wszech-

stronnym rozwoju. Traktuje je podmiotowo: uznaje jego wartość, godność, przysługujące mu prawa, własną aktywność, sprawczość dotyczącą jego rozwoju i nabywania kompetencji społecznych. Można stwierdzić, że pedagogika społeczna podkreśla nowy status dziecka, jego miejsce w strukturze społecznej (rodzynie, państwie itp.), w tym jego własną działalność i partycypację społeczno-kulturową, a więc czynniki ważne dla procesu stawania się dojrzałym człowiekiem (Bągiel, Matyjas, Segiet, 2019). W tym procesie biorą udział dorośli i dzieci, a zadaniem dorosłych jest pomoc dziecku w uświadomieniu sobie jego własnych możliwości oraz w kształtowaniu samego siebie (edukacyjnie, zawodowo, rodzinnie, społecznie, kulturowo). Wskazuje się tym samym na dzieciństwo samodzielne i rozwijające się.

Tradycyjne i współczesne praktyki badawcze nad dzieciństwem i wokół dzieciństwa

Współczesne badania nad dzieckiem i dzieciństwem wynikają z rozumienia tych pojęć oraz z nadawanych im znaczeń. Badania prowadzone w Polsce od początku lat 80. ubiegłego wieku są, jak dowodzi B. Smolińska-Theiss, obszerne, rozległe i wielowątkowe (2010), a ponadto liczne i zróżnicowane, mieszczące się w różnorodnych tradycjach badawczych. W literaturze przedmiotu wskazuje się na ich interdyscyplinarny charakter, co jak twierdzi M. Szczepska-Pustkowska (2011), nie jest dążeniem do podważenia autonomii lub do zawłaszczenia innych dyscyplin, które się wokół nich ogniskują, lecz ma sprzyjać pogłębieniu wiedzy, poszerzeniu horyzontów i odkryciu nowych wymiarów własnych dociekań.

Badania dzieciństwa na gruncie pedagogiki społecznej można podzielić według różnych kryteriów. Jednym z nich jest podział na badania tradycyjne i współczesne. W pierwszym ujęciu dziecko pozostaje pod wpływem oddziaływań jednostek, grup społecznych i instytucji (np. rodziców, szkoły, społeczeństwa), które są zewnętrzne wobec niego. Tego typu badania mają charakter przedmiotowy, w metodologii nauk społecznych i pedagogicznych określa się je jako ilościowe. Najczęściej opisują różne sytuacje dzieci, a tym samym różne rodzaje dzieciństwa, przez co przedstawiają jedynie wycinkowy jego obraz. Tradycyjność odnosi się tutaj do przedmiotowego traktowania dziecka oraz klasyfikowania go zależnie od procesów rozwoju, socjalizacji czy akulturacji (Janik, 2021).

Współczesne badania nad dzieciństwem wynikają z traktowania dziecka jako wartości, podmiotu. U ich podstaw leży idea podmiotowości (Szczepska-Pustkowska, 2009). Dziecko postrzega się jako aktywnego twórcę własnego rozwoju, a także przestrzeni społecznej (poprzez kontakt z dorosłymi). Podmiotowość dziecka rozumiana jest tutaj dwojako: w kategoriach rozwojowych (rozwój dziecka dokonuje się

dzięki jego własnej aktywności w kontaktach z rzeczywistością) oraz w kategoriach społeczno-kulturowych (zaakceptowane przeświadczenie o miejscu dziecka w strukturze społecznej) (Bragiel, Matyjas, Segiet, 2019). Tego typu badania określa się jako jakościowe, najczęściej narracyjne.

Na tradycyjne i współczesne badania nad dzieciństwem wskazuje Jolanta Zwiernik (2007). Według niej badania w nurcie tradycyjnym wiążą się z normatywnym podejściem do procesów socjalizacji. Analizuje się w nich środowisko życia dzieci pod względem czynników sprzyjających ich rozwojowi bądź go ograniczających. Natomiast współczesne badania nad dzieciństwem wywodzą się – według cytowanej autorki – z konstruktywizmu, którego twórcą był Jean Piaget. W tym nurcie dziecko jest aktywnym podmiotem rozwijającym się w odpowiednio zaaranżowanym środowisku.

Można zatem powiedzieć, że w literaturze pedagogicznej dotyczącej dzieciństwa wyróżnia się zazwyczaj dwa nurty badań. Są to:

- dzieciństwo naznaczone wychowaniem i wpływami środowiska (przedmiotowe podejście do dziecka);
- dzieciństwo samodzielne, rozwijające się (podmiotowe podejście do dziecka) (Griese, 2001).

Natomiast B. Smolińska-Theiss (1993) wyróżniła dwa rodzaje pedagogicznych badań nad dzieckiem i dzieciństwem, zbliżone do stanowiska przedstawionego powyżej. Pierwszy z nich skupia się na warunkach rozwojowych dziecka traktowanego jako przedmiot badań. „Termin dzieciństwo oznacza tutaj świadczenia na rzecz dziecka i oddziaływania dorosłych na dzieci, definiowane zwykle w psychologicznym języku czynności i zachowań” (Smolińska-Theiss, 1993, s. 11). Drugi rodzaj według autorki polega na podmiotowym traktowaniu dziecka: jego rozwój przebiega dzięki własnej aktywności i zaangażowaniu w kontakt z rzeczywistością. W tym nurcie badań dziecku przypisuje się rolę współobywatela, współkonsumenta, współpartnera. Podstawowe kategorie w tych badaniach to: doświadczenie, aktywność, działanie i przeżycia. Badania podmiotowe, które mają zazwyczaj charakter jakościowy, pozwalają lepiej zrozumieć to, w jaki sposób dzieci nadają znaczenie rzeczywistości, w której funkcjonują (w rodzinie, szkole, grupie rówieśniczej, środowisku lokalnym) (Janik, 2021).

Należy więc podkreślić, że badania dzieciństwa na gruncie pedagogiki społecznej mogą mieć charakter jednocześnie tradycyjny i współczesny, tj. przedmiotowo-podmiotowy, określane jako ilościowo-jakościowy. W literaturze metodologicznej nazywa się je badaniami mieszanymi – to tzw. triangulacja badań. Prowadzi je np. Bożena Matyjas (2003, 2008, 2012, 2017). W porządku chronologicznym badania te obejmowały: dzieciństwo w rodzinach osób bezrobotnych w środowisku małego miasta, dzieciństwo na tle wybranych sytuacji kryzysowych w rodzinie, dzieciństwo na wsi oraz dzieciństwo w środowisku wielkomiejskim. W pracach tych dominowało podej-

ście ilościowe, które uzupełniono w niektórych aspektach analizami jakościowymi.

Należy również dodać, że w literaturze przedmiotu można znaleźć także inne praktyki badawcze. Ewa Jarosz (2017) opisuje współczesną tożsamość tego typu badań i wymienia trzy ich perspektywy: ontologiczną, epistemologiczno-metodologiczną oraz narracyjną. Pierwsza z nich wynika z założeń ontologicznych dotyczących dzieciństwa (dzieci). Są one następujące: dzieciństwo traktuje się jako konstrukt społeczno-kulturowy, dzieci są rzeczywistą częścią społeczeństwa i kultury „tu i teraz”, podkreśla się przy tym aktywność dzieci – podmiotów własnego rozwoju, życia i funkcjonowania społecznego, czyli tzw. obywatelskość dzieci. Perspektywa epistemologiczna i metodologiczna to prowadzenie badań na podstawie swoistych założeń epistemologicznych i ontologicznych oraz własnych, autorskich preferencji metodologicznych. Są to badania etnograficzne, porównawcze, biograficzne, partycypacyjne, a także całościowe analizy sytuacji dzieci i ich dobrostanu. Natomiast perspektywa narracyjna (narracji pytań badawczych) wynika z dyskursów dotyczących dzieci żyjących w cywilizacji zachodniej, w warunkach troski o ich potrzeby, prawa i jakość życia. Dziecko przedstawia tutaj subiektywną ocenę swojej sytuacji – swoje przeżycia, doświadczenia (Jarosz, 2017).

Powyższe typy współczesnych badań nad dzieciństwem, które wyróżniła E. Jarosz, można określić jako tematyczne. W tych badaniach – prowadzonych przez konkretnych pedagogów społecznych oraz innych reprezentantów nauk społecznych i humanistycznych – przedstawia się uwarunkowania rodzinne, społeczne, historyczne, edukacyjne, polityczne itd., a więc społeczno-kulturowy kontekst definiujący dzieciństwo. Szczególne miejsce w tego typu badaniach pedagogicznych zajmują codzienne aktywności dzieci, czas wolny, zabawa, kultury dziecięce, przyjaźnie, bycie uczniami, nauka, ekologia dzieciństwa w codzienności, instytucjonalizacja dzieciństwa, zdrowie i zachowania zdrowotne, jakość codziennego życia, religijność (Jarosz, 2017).

W dziedzinie pedagogiki społecznej badania dzieciństwa prowadzi się najczęściej w orientacji ilościowej (tradycyjne ujęcie badań, przedmiotowe podejście do dziecka), a także coraz częściej – w jakościowej (współczesne ujęcie badań, dziecko traktowane jako podmiot swojego rozwoju, edukacji, twórca własnej biografii). Prowadzi się także badania łączące te dwie orientacje.

Obrazy współczesnego dzieciństwa

Współczesne badania nad dzieciństwem rozpatrywane w perspektywie pedagogiki społecznej odnosi się zawsze do kontekstu życia dzieci: zarówno w środowisku rodzinnym, szkolnym, lokalnym, jak i globalnym (mass media). Bardzo ważna jest

więc diagnoza warunków, w których żyją i funkcjonują dzieci, ponieważ jest ona podstawą do podejmowania działań pedagogicznych, kompensacyjnych, profilaktycznych, reedukacyjnych i innych, w zależności od potrzeb. W pedagogice społecznej chodzi bowiem o takie organizowanie środowiska życia dziecka, aby stwarzało mu ono jak najlepsze warunki do integralnego i wszechstronnego rozwoju. Zwracała na to szczególną uwagę H. Radlińska – czołowa reprezentantka polskiej pedagogiki społecznej. We wszystkich swoich publikacjach podkreślała środowiskowy kontekst wszelkich procesów opiekuńczych, wychowawczych, socjalizacyjnych czy edukacyjnych.

Diagnoza sytuacji dzieci w różnego typu środowiskach jest podstawą do tworzenia i nazywania obrazów dzieciństwa. Można je znaleźć w publikacjach takich przedstawicieli pedagogiki społecznej jak: B. Matyjas (2008, 2012, 2017), B. Smolińska-Theiss (1993, 2014), K. Segiet (2000, 2011), E. Jarosz (2017), Jadwiga Izdebska (2015), J. Zwiernik (2001, 2007), Anna Józefowicz (2020) czy A. Janik (2021).

Wymienieni autorzy prezentują różnorodność sposobów badań nad dzieciństwem. I tak na przykład J. Izdebska (2015) wyróżnia następujące obrazy dzieciństwa:

- dzieciństwo nowych szans rozwojowych i edukacyjnych – wzrastanie w dobie globalizacji oraz nowych technik informacyjnych;
- dzieciństwo wspomagające rozwój i edukację dziecka – należy tutaj wymienić możliwości stwarzane przez środowiska rodzinne, szkolne, pozaszkolne, lokalne i globalne, dzięki którym dzieci rozwijają swoje zainteresowania, zaspokajają potrzeby i aspiracje, budują siebie, swój świat wewnętrzny: postawy, cechy charakteru, wartości, normy moralne;
- dzieciństwo wspólnotowo-rodzinne – realizuje się ono w przestrzeni domu rodzinnego, we wspólnocie osób, które są dziecku najbliższe, kochane, dające poczucie bezpieczeństwa, przynależności, miłości, akceptacji;
- dzieciństwo szczęśliwe – takie, w którym dziecko czuje się szczęśliwe, kochane, ważne, doceniane, wysłuchane, bezpieczne, otoczone opieką i troską dorosłych, obdarzone wolnością, miłością, ma obowiązki, ale i prawa, traktowane jest podmiotowo, jako osoba obdarzona godnością, jako wartość;
- dzieciństwo telewizyjne, medialne – związane jest z korzystaniem przez dzieci z telewizora, z oglądaniem codziennie przez wiele godzin różnego typu programów, zwłaszcza rozrywkowych, a także seriali, programów przyrodniczych, sportu;
- dzieciństwo multimedialno-sieciowe – to współcześnie powszechny świat dzieci (określanych jako tzw. cyfrowi tubylcy) oraz ważne ogniwo w procesie rozwoju, edukacji i wychowania. Przestrzeń informacyjna, którą tworzy internet, staje się globalną siecią komunikacyjną, rozrywkową oraz edukacyjną, stwarzającą szanse, ale też zagrożenia;

- dzieciństwo globalne – należy je wiązać z globalizacją, ponowoczesnością, eksplozją mediów elektronicznych, dzięki którym dzieci mają nieograniczone możliwości „bycia wszędzie”;
- dzieciństwo zagrożone – mają na niego wpływ niekorzystne zjawiska zagrażające rodzinie, jej strukturze, funkcjonowaniu oraz zmiany w życiu rodziny;
- dzieciństwo w biedzie – wynika z ekonomicznej degradacji rodzin, bieda jest barierą w indywidualnym rozwoju dziecka;
- dzieciństwo osierocone – dotyczy dzieci osieroconych z powodu śmierci rodzica, a także opuszczonych w wyniku rozwodu rodziców, dzieci żyjących w rodzinach niepełnych. Ich dzieciństwo jest naznaczone traumą, wypełnione bardzo trudnymi, bolesnymi przeżyciami.

Autorka przedstawiła obrazy dzieciństwa, które wylaniają się także z badań innych pedagogów, wymienionych powyżej. Warto w tym miejscu dodać jeszcze jeden obraz, określony jako statusowy, autorstwa B. Smolińskiej-Theiss (2014), która scharakteryzowała go w monografii pt. *Dzieciństwo jako status społeczny. Edukacyjne przywileje dzieci klasy średniej* (2014).

Obrazy dzieciństwa przedstawione przez badaczy reprezentujących punkt widzenia pedagogiki społecznej wskazują na korzystne (prawidłowe) warunki rozwoju, wychowania i edukacji dzieci, lecz także na warunki niekorzystne (nieprawidłowe), które stwarzają zagrożenie dla biologiczno-socjalno-kulturalnego rozwoju dzieci (Matyjas, 2020).

Należy dodać, że wymienione obrazy dzieciństwa nie funkcjonują autonomicznie. Czynniki determinujące dzieciństwo przenikają się i formują ogólną przestrzeń wychowania, socjalizacji i edukacji dzieci. Wpływy globalne wraz z rodzinnymi czy środowiskowymi tworzą mozaikę oddziaływań socjalizacyjnych, kulturowych i edukacyjnych, które formują dany obraz dzieciństwa. Jak podkreśla B. Smolińska-Theiss (2014), tym, co różnicuje dzieciństwo i kreuje różne jego obrazy, jest kultura rodzinna, środowiskowa, etniczna przenoszona na teren szkoły, grup rówieśniczych czy towarzyskich.

Podsumowanie

Dzieciństwo to bardzo ważny etap w biografii człowieka, będący fundamentem dla dalszego życia, dlatego też jest istotnym przedmiotem badań pedagogicznych. Szczególne znaczenie przypisuje się badaniom nad dzieciństwem w pedagogice społecznej, której jednym z zadań jest opis środowiskowych uwarunkowań szeroko rozumianych procesów wychowawczych, socjalizacyjnych i edukacyjnych w aspekcie ich prawidłowego bądź nieprawidłowego przebiegu.

Badania nad dzieciństwem prowadzi się na podstawie różnych paradygmatów teoretycznych i metodologicznych. Najczęściej są to badania tematyczne, a E. Jarosz (2017) wymieniła następujące nurty badań nad dzieciństwem:

- autodyskurs;
- metodologia badań;
- historia dzieciństwa;
- relacje międzygeneracyjne;
- dzieci w społeczeństwie;
- dzieci w polityce – polityka wobec dzieci;
- codzienne życie dzieci;
- specyficzne warunki rozwoju.

Badania nad dzieciństwem prowadzone na gruncie pedagogiki społecznej mają charakter przedmiotowy, podmiotowy, przedmiotowo-podmiotowy, ilościowy i jakościowy lub łączący te orientacje (badania mieszane, triangulacja badań). Można je określić jako tradycyjne i współczesne badania nad dzieciństwem. Współcześnie traktuje się dziecko jako podmiot rozwoju i wychowania, zakorzeniony w historii, kulturze danego środowiska, w tym zwłaszcza środowiska rodzinnego. Takie podejście do dziecka wiąże się także z poszanowaniem jego godności, praw, aktywnego udziału (partycypacji) we własnym rozwoju oraz w życiu społecznym.

Prezentowany artykuł jest ważnym i potrzebnym autorskim głosem w dyskursie prowadzonym na gruncie pedagogiki społecznej, dotyczącym dziecka i dzieciństwa w aspekcie teoretycznym i empirycznym. Jego *novum* to próba przedstawienia kategorii dzieciństwa w aspekcie merytorycznym (różne paradygmaty teoretyczne) oraz metodologicznym, a ponadto zaakcentowanie podmiotowego i holistycznego podejścia do badań nad dzieciństwem.

Bibliografia

- Brzezińska, A. (2000). *Spoleczna psychologia rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bragiel, J., Matyjas, B., Segiet, K. (2019). *Dzieciństwo – w stronę poznania, zrozumienia i zmiany*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Griese, H.M. (2001). Nowy obraz dziecka w pedagogice – koncepcje „autosocjalizacji”. W: B. Śliwowski (red.), *Nowe konteksty (dla) edukacji alternatywnej XXI wieku* (ss. 37-38). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Izdebska, J. (2015). Dzieciństwo – różne oblicza dzieciństwa. W: J. Izdebska (red.), *Dziecko – dzieciństwo – rodzina – wychowanie w rodzinie: Kategorie pedagogiki rodziny w perspektywie pedagogiki personalistycznej* (ss. 45-97). Białystok: Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna.

- Izdebska, J. (2016). Dziecko jako wartość. W: K. Chałas, A. Maj (red.), *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej* (ss. 322-329). Radom: Wydawnictwo Polwen.
- Janik, A. (2021). *Podwórkowe przestrzenie i miejsca zabaw: Studium pedagogiczno-kulturowe*. Wrocław: Instytut Pedagogiki UW.
- Jarosz, E. (2017). Dziecko i dzieciństwo – pejzaż współczesny: Rzecz o badaniach nad dzieciństwem. *Pedagogika Społeczna*, 2(64), 57-81.
- Józefowicz, A. (2020). *Obrazy dzieciństwa w polskiej prozie dziecięcej XXI wieku: W poszukiwaniu kontekstów edukacyjnych*. Białystok: Wydawnictwo UwB.
- Konwencja o Prawach Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (1989). Dz.U.1991.120.526. Pobrane z: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19911200526/T/D19910526L.pdf>.
- Matyjas, B. (2003). *Dzieciństwo w rodzinie bezrobotnych w środowisku małego miasta (na przykładzie Pińczowa)*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Matyjas, B. (2008). *Dzieciństwo w kryzysie: Etiologia zjawiska*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Matyjas, B. (2012). *Dzieciństwo na wsi: Warunki życia i edukacji*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Matyjas, B. (2017). *Topos dzieciństwa wielkomięskiego: Warunki socjalizacyjno-edukacyjne dzieci w wieku szkolnym*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Matyjas, B. (2020). Dzieciństwo jako kategoria badań w pedagogice społecznej – kierunki, nurty, współczesne obrazy. W: A. Walczak, L. Telka, M. Granosik (red.), *Pedagogika społeczna: Spotkania, trwanie i zmienność, pogranicza* (ss. 115-128). Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Matyjas, B. (2021). Wizja dziecka i dzieciństwa w ujęciu pedagogiki personalistycznej. *Paedagogia Christiana*, 1(47), 165-187. DOI: 10.12775/PCh.2021.008.
- Segiet, K. (2000). *Dziecko w wielkim mieście*. Poznań: Oficyna Wydawnicza G&P.
- Segiet, K. (2011). *Dziecko i jego dzieciństwo w perspektywie naukowego poznania i doświadczania rzeczywistości: Studium pedagogiczno-społeczne*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Segiet, K. (2019). Dziecko i dzieciństwo w pedagogice społecznej. W: K. Segiet, K. Słupska, A. Tokaj (red.), *Etapy życiowe człowieka w kontekście pedagogiki społecznej* (ss. 27-56). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Smolińska-Theiss, B. (1993). *Dzieciństwo w małym mieście*. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Smolińska-Theiss, B. (2003). Dzieciństwo. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku* (t. 1, ss. 868-872). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Smolińska-Theiss, B. (2010). Rozwój badań nad dzieciństwem – przełomy i przejścia. *Chowania*, 1(34), 13-26.
- Smolińska-Theiss, B. (2014). *Dzieciństwo jako status społeczny: Edukacyjne przywileje dzieci klasy średniej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Szczepska-Pustkowska, M. (2009). Kategoria dziecka i dzieciństwa w nowożytnej myśli pedagogicznej. W: D. Klus-Stańska, M. Szczepska-Pustkowska (red.), *Pedagogika wczesnoszkolna – dyskursy, problemy, rozwiązania* (ss. 79-122). Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Szczepska-Pustkowska, M. (2011). *Od filozofii dzieciństwa do dziecięcej filozofii życia: Casus władzy (i demokracji)*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Szczepska-Pustkowska, M. (2012). W stronę filozofii dzieciństwa: Adultystyczna wizja dziecka i dzieciństwa z Arystotelesem w tle. *Przegląd Pedagogiczny*, 1(21), 35-49.
- Śliwerski, B. (2007). *Pedagogika dziecka: Studium pajdocentryzmu*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Theiss, W. (1984). *Radlińska*. Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna.

- Zwiernik, J. (2001). Różne wymiary dziecięcej codzienności. W: D. Waloszek (red.), *Nowe stulecie dziecka* (ss. 161-169). Zielona Góra: Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli.
- Zwiernik, J. (2007). Dzieci mają głos: O niektórych sposobach badania dzieciństwa. W: E. Kurantowicz, M. Nowak-Dziemianowicz (red.), *Narracja – krytyka – zmiana: Praktyki badawcze we współczesnej pedagogice* (ss. 127-136). Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP.